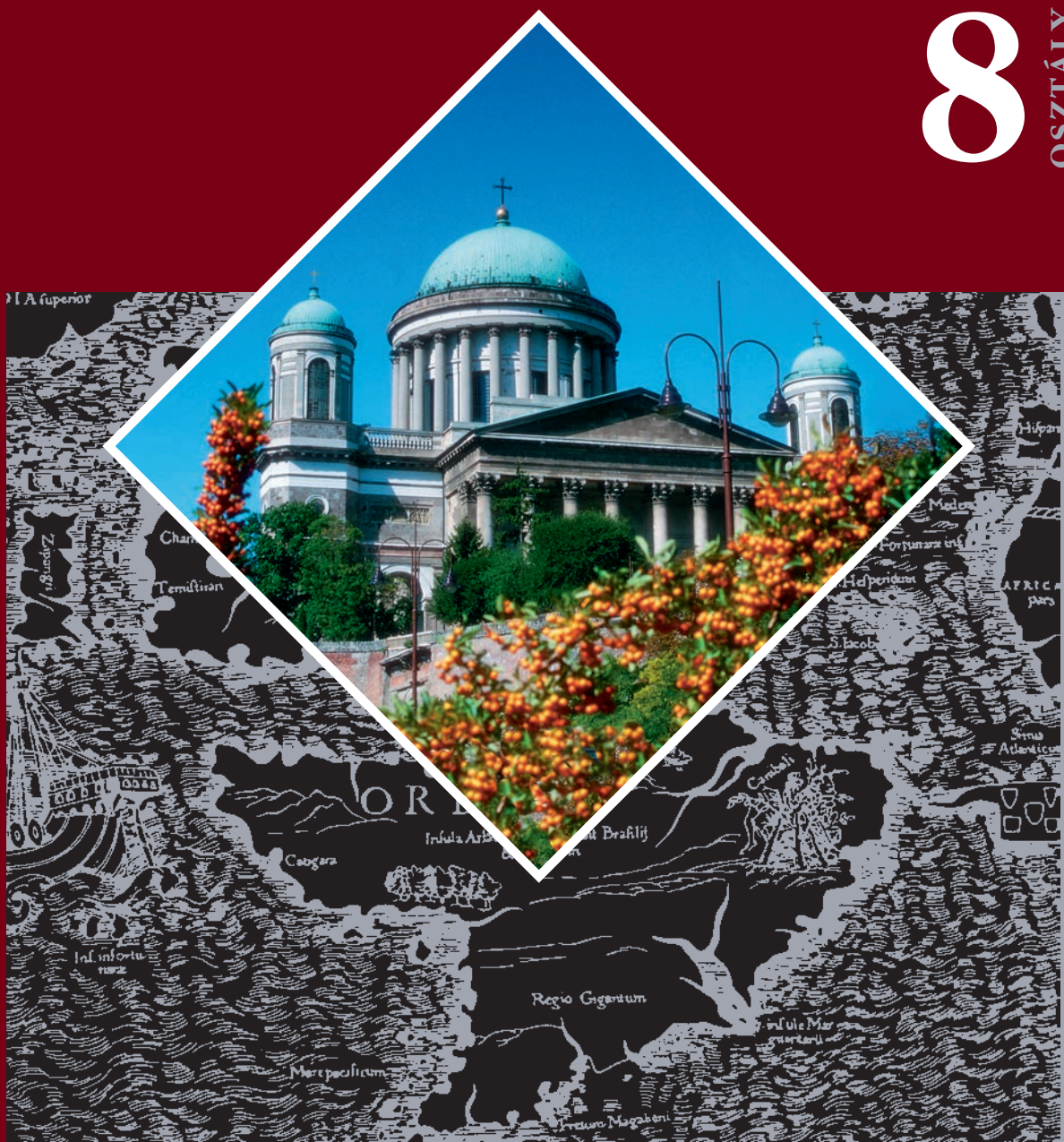

Makádi Mariann - Taraczközi Attila

A FÖLD AMELYEN ÉLÜNK

8 OSZTÁLY

KÖZÉP-EURÓPA ÉS HAZÁNK

Makádi Mariann – Taraczközi Attila

A FÖLD AMELYEN ÉLÜNK

Közép-Európa és hazánk földrajza

8

TELEKI PÁL (1879–1941)

a 20. század első felének neves földrajztudósa és államférfija. Tudósként és politikusként egyaránt kiállt az európai gondolat mellett.

„Mi az európai fejlődéssel együtt haladunk. Minden európai korszak rányomta bélyegét a mi életünkre is, de a hatást mindig letompítottuk, vagy kifejező magyar szóval élve – magunkévá tettük azt, ... amit egész Európa fejlesztett ki velünk együtt, a mi részvételünkkel. Kaptunk és adtunk is elemeket, de az egész fejlődés közös.”

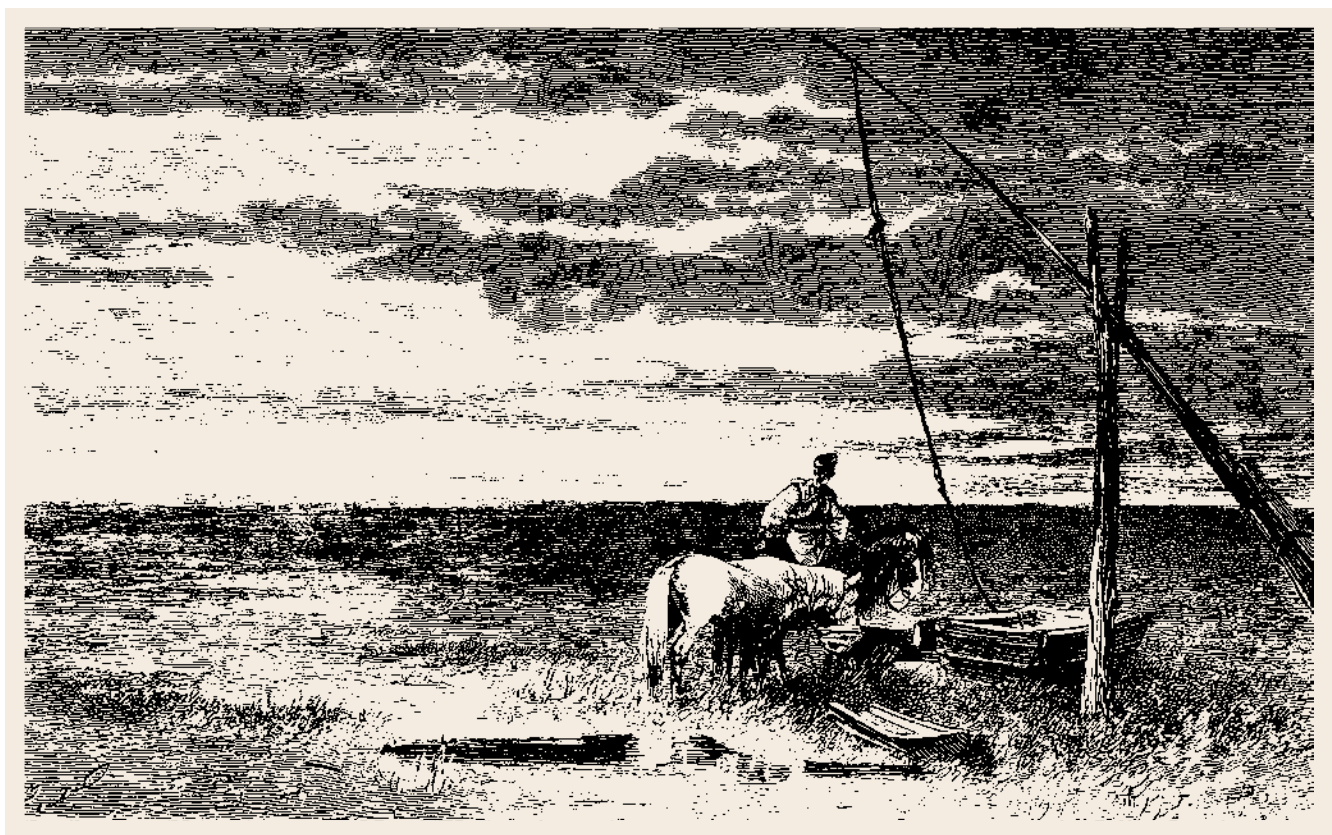
(TELEKI PÁL)

Harmadik rész

ALFÖLDI TÁJAK A HEGY- LÁNCOK MENEDÉKÉBEN

„Terítsd ki lelkem szemei előtt végtelen rónáidat, mutasd fel emlékemben délibábos pusztád nagyszerű képeit, s mezőidet, miknek láthatára nincs.”

(Jókai Mór)

Messziről jött ember számára az alföld végtelenbe nyúló batár, amelyre a színes felbökkel játszó égbolt szinte rázuhan. Legfeljebb a gémeskútnál szomjukat oltó állatok látványa oldja ezt az éggel-földdel összeolvadó érzést.

Miről szól ez a rész?

Elszakíthatatlan szálak fűzik össze az Alföldet a Kárpátok lejtőivel, hiszen a hegykoszorúban fakadó vizek mind az Alföld felé igyekeznek, és maguktól kínálkoznak fel, hogy felhasználjuk azokat. Látni fogod majd, milyen kincset rejt a **folyókkal érkező bordalék**, s hogy miként formálta ki az alföldek mai felszínét. A medence belsejének síkvidéke a **mezőgazdaság** bagyományos birodalma: a homokon a **gyümölcs**, a **szőlő** és a **zöldség**, a löszön a **gabona termesztése** és feldolgozása adja a legfőbb megélhetést. A nedvesebb alföldi tájakon a **szarvasmarha-tenyésztés** körül bontakozott ki az **élelmiszeripar**. Az Alföld **szénhidrogénkincse** idecsábította az ország „energiatengelyét”. Sőt, azt is megismered, hogy miként vált az Alföld pereme **nehézipari központtá**. A **vegyipar** a Sajó-völgy kapujába, az **energiatermelés** a paksi Duna-kanyarba, a **vasipar** a főváros vonzásába, szintén a folyóvíz közelébe telepedett. Megismerheted, hogyan bontakozott ki nyugat-európai szellemben a Kisalföld feldolgozóipara, hogyan nőttek óriásokká a képzett **szakmunkásokra** támaszkodó gép- és híradástechnikai üzemek. Megértheted azt is, hogy miért fűznek oly nagy reményt az **ipari parkokhoz** manapság Magyarországon.

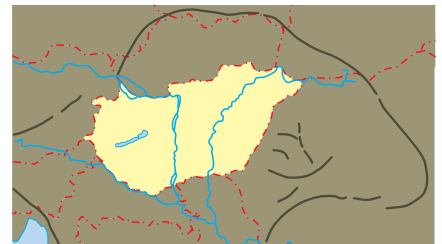
VÉDETT KULTÚRTÁJ – FÉLREISMERT ŐSI TÁJ

Hazánk területén a természetföldrajzi jellemzők alapján hat nagytáj különül el, de többségük területe nem ér véget az országhatárnál. A harmadidőszakban lezajlott nagy kőzetlemez-utazás során került földrészünknek erre a részére a **Dunántúli-középhegység** és az **Északi-középhegység**, valamint a **Nyugati-peremvidék** mélyének közötti tömege. Az **Alföld** és a **Kisalföld** hatalmas, feltöltött süllyedék. A **Dunántúli-domb- és hegyvidék** pedig különböző magasságokba emelt rögökből áll.

- A Kárpát-medencevidék mely medencerészein fekszik Magyarország? Milyen felszínformájuak e tájak?
- Olvasd le a 41. oldalon lévő 83. ábráról, hogy melyek hazánk nagytájai! Mutasd meg azokat a domborzati térképen, és fogalmazd meg fekvésüket!

MAGYARORSZÁG

TERÜLETE: 93 033 KM²
 NÉPESSÉGE: 10,1 MILLIÓ FŐ (2006)
 NÉPSŰRŰSÉGE: 109 FŐ/KM²
 FŐVÁROSA: BUDAPEST

176. ábra. A Kárpát-medence közepén fekvő Magyarország társadalmi-gazdasági élete nemcsak a természeti adottságokhoz alkalmazkodott, hanem a tágabb társadalmi-gazdasági környezethez is kapcsolódott.

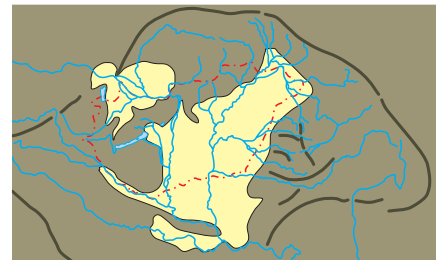
A DUNA ÉS A TISZA KALANDOZÁSÁNAK NYOMÁBAN

- Mely fajtáit ismered a síkságoknak?
- Számítsd ki, hogy az ország területének hány százalékán van alföld!
- Mi jellemzi az alföldi tájakat? Eleve- nítsd fel, amit természetismeretből két évvel ezelőtt tanultál! (Mf. 1., 2/b.)

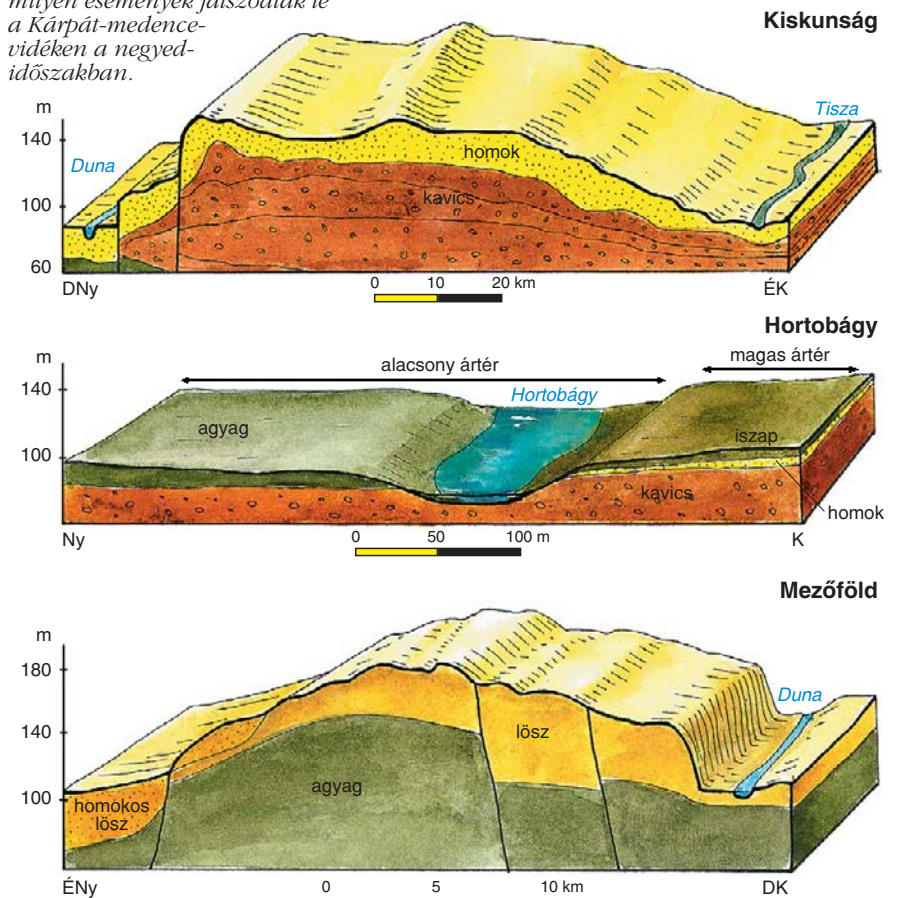
A Kárpát-medence legjellegzetesebb tájai a hatalmas **alföldek**. A 100 000 km² területű Alföldnek a nagyobbik fele, a tizedakkora Kisalföldnek pedig a kisebbik fele tartozik országunkhoz (177). Már tudod, hogyan töltötték fel a Duna és mellékvizei a süllyedő medencét a negyedidőszak folyamán.

A hegységkeretből kilépő folyók (pl. a Duna, a Maros, a Körösök, a Sajó és a Zagyva) **hordalékkúpokat** halmoztak föl. A hátukon a **szél** rendezgette a homokot. Máshol **löss** telepedett a hordalékkúpokra, ezáltal még jobban környezetük fölé magasodtak. A hordalékkúpok előterében nedves **árterületek** húzódnak. Bár az alföldek többféle folyamat során keletkeztek, a Kárpát-medence legegységesebb tájai. Ehhez a társadalom is hozzájárult, hiszen a folyók átszabásával, az erdők kiirtásával, a földek felszántásával elmosta a különböző alföldi tájak jellegzetességeit. Amit a világ jellegzetes magyar tájként ismer, az **mesterséges táj, átalakított természeti környezet**.

177. ábra. A Kárpát-medencét alföldek uralkják. Rajtuk látszik legjobban az ember keze nyoma, hiszen mai képük folyószabályozásokról, erdőirtásokról, a föld adta kincsek fel- és kibasznlásáról árulkodik.

178. ábra. A látszólag egyhangú alföldi tájakon különböző felszínformák osztoznak, és arról tanúskodnak, hogy milyen események játszódtak le a Kárpát-medencevidéken a negyedidőszakban.

■ Hasonlítsd össze a legjellegzetesebb alföldi felszínformák méreteit az előző oldalon lévő 178. ábra segítségével!

■ Milyen erőknak és folyamatoknak köszönhetőek ezek a felszínformák?

■ Keress példákat a 178. ábrán látható felszínformákra a Kárpát-medence domborzati térképe és a 100. ábra segítségével!

■ Mi jellemzi az alföldi tájakat? Elevezd fel az Európa más részein korábban tanultakat!

Az Alföld összhatásában egységesnek tűnik, de tájai számos tájképi és társadalmi-gazdasági jellemzőben különböznek. Ennek részben az az oka, hogy a történelem során viszonylagos földrajzi helyzetük többször változott. Gazdasági-társadalmi szerepük és természetföldrajzi adottságaik tájanként eltérőek. A tájak megismerésekor ezeket a különbségeket igyekszünk felkutatni.

■ Mely földrajzi öv területei osztozkodnak a Kárpát-medencén? Hová tartoznak alföldi tájaink? Mi lehet a következménye?

■ Milyen természeti erőforrásai vannak alföldi tájainknak? Hogyan hasznosítja a társadalom ezeket?

■ Lapozz vissza a 153. ábrához! Állapítsd meg, hogy milyen helyet foglal el az Alföld és a Kisalföld az ország gazdasági fejlettségi térképén! Mely okait ismered a helyzetének?

A MŰLT EMLÉKEINEK VÉDELMEBEN

■ Mely üdülőkörzetek és idegenforgalmi tájegységek alakultak ki alföldi tájainkon (181)?

■ Mik a nemzeti parkok? Miért hozták létre azokat világszerte?

■ Milyen tájalakító munkákat végeztek az Alföldön a múltban?

179. ábra. A Hortobágy végeláthatatlan szikes pusztáiról ismert világszerte, a világörökségnek is része. Itt a mai napig tenyésztik az ősi baziállatfajtákat (pl. a magyar szürke marhát, a rackajuhot és a mangalicát). Fennmaradtak az állattartás ősi hagyományai, amelyek évszázadokon át formálták a tájat. A nyáron aranyárára égő, végeláthatatlan szikes legelők gyepét az állatok tiprása és rágása tartja fenn. A rövid fűű gyepet csak a folyóvizekhez közel vagy a laposokban váltja fel mocsárvilág.

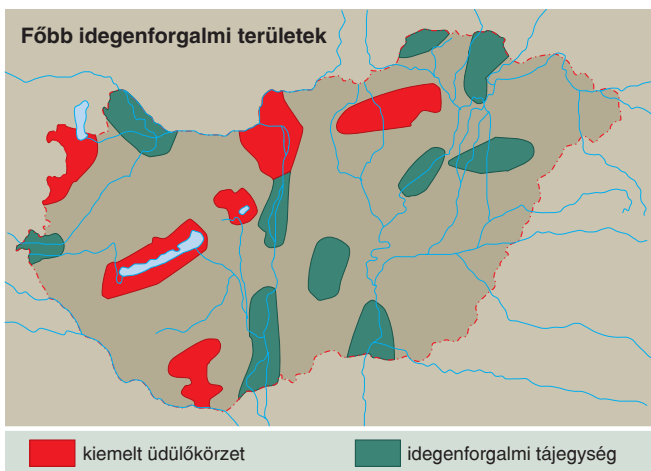

180. ábra. Az emberi beavatkozás a kiskunsági tájat sem kímélte, ezért szinte csak a szélsőséges természeti adottságú, gazdaságilag értéktelen területek kerültek el a földművelést vagy a beépítést. Így az ott kialakított nemzeti park egymástól elszakított, különböző természeti adottságú tájak mozaikja. Fülöpháza környékén az egykor mozgó homokbuckákat helyezték védelem alá. Csak hogy a védette nyilvánítás a legeltetés megszűnésével járt. Így a birkák patái nem tiporják többé a buckák hátát, ezért megindult azok begyepesedése, és számtalan ritka növényfaj terjedése. Így újabb probléma merült föl: mit is védjenek, a csupasz homokfelszínt vagy a homokgyepeket?

Évente több mint 30 millió turista utazik hazánkba, hogy megismerje természeti és kultúrtörténeti értékeit. Egy részük abban a hitben érkezik, hogy itt még láthat valamit a „kelet varázsából”, a pusztából. Láthat is, csak nem az érintetlen természetet, hanem a társadalom által egy évezrede formált tájat. Alföldi nemzeti parkjaink egy része, pl. a **Hortobágyi** (179), a **Kiskunsági** (180) és a **Fertő-Hanság Nemzeti Park** (185) ezt a tájtípust igyekszik megőrizni és bemutatni hagyományos életmódjával, gazdálkodásával együtt. Mások, pl. a **Körös-Maros** és a **Duna-Dráva Nemzeti Park** (182) inkább a többé-kevésbé érintetlen árterek élővilágának védelmében születtek. A nemzeti parkokkal ún. „**zöld folyosók**” jöttek létre, amelyeken a természetes élővilág zavartalanul mo-

181. ábra. Mire kíváncsi a Magyarországra látogató idegen és az idebaza útra kelő turista? A kiemelt üdülőkörzetek és az idegenforgalom szempontjából legjelentősebb tájak térképéről következtethetsz erre.

182. ábra. A Bakony észak felé dombvidékben hanyatlík a Kisalföldre. A dombokat a szél formálta ki tengeri üledékből. Egyikükön ül a világörökségbe tartozó pannonhalmi apátság, amelyet még Géza fejedelem alapított.

zog, az országhatárokon oda-vissza áramlik. Ezáltal biztosíthatják a fajgazdagság megőrzését, tehát földrésznünk élővilágának fennmaradását.

A Kárpát-medence nyugati kapujában a **Fertő tó** környékét évente több ezer turista keresi fel, legnagyobb számban osztrákok. Talán azért is, mert 1991 óta Magyarország Ausztriával közösen működteti a Fertő–Hanság Nemzeti Parkot (amely a világörökségnek is része). A Fertő (185) az eurázsiai **szikés, így sós vizű** tavak legnyugatibb tagja. Medencéjét a süllyedés és a szélkifúvás együtt formálta ki. A vele egykor összefüggő hansági lápvilágból ma már csak foltok maradtak. Fenntartása azonban egyre nehezebb, mert a talajvíz egyre kevésbé képes itatni a növényzetet, különösen az aszályos nyarakon. A talajvízszint csökkenése a 18. század végétől felerősödő vízelterelési munkáknak köszönhető. A Fertőt két ország közösen használja, példajaként az országhatárokat nem ismerő természetvéde-

lemnek. A **Szigetköz** sorsa is két ország kezében van. Sajnos azonban ez a politikai érdekekből született, átgondolatlan tájalakítás példája.

■ *Mely országok osztoznak a Kisalföld területén? Mely részein alakult ki üdülőövezet? Mivel magyarázható?*

■ *Beszélgétek meg, hogy miért kevésbé látogatott a turisták által a Kisalföld szlovák határ menti területe!*

■ *Gyűjtsd össze, hogy melyek az alföldek idegenforgalmi értékei a nemzeti parkokon kívül! Használj az atlasz országrészeket bemutató térképeit és korábbi ismereteidet!*

183. ábra. A Kárpát-medence sekély vizű tavai a madárvonulási útvonalak fontos állomásai. Ősszel és tavasszal a vonuló madarak több ezres csapatai itt szakítják meg útjukat néhány napos pihenésre és táplálkozásra.

184. ábra. A Dráva talán az utolsó európai folyó, amelynek síkvidéki szakaszait az emberi tevékenység még nem alakította át. A folyó maga építette zátonyait kerülgetve állandóan formálja a medrét. A lefűzött kanyarulatokkal tarkított völgyet fűz- és nyárfa, de főként tölgy-köris-szilfa alkotta ártéri ligeterdők kísérik. A táj tehát a honalapításkori vízvilág képét idézi elénk.

Negyedik rész

A MEDENCE MAGASLATAI

*„S a fejsze egyhangúan döng, kopog
odvas bükkök tövébe vágva;
hol, vén fukar módjára,
a bérc sziklás ölébe rejti kincseit,
s megátalkodva állja, túri
a kutató bányász vas-ékeit.”*

(Tompa Mihály)

A természet és az ember egymás szövetségesei. A hegy gyomrának kincseit, hátának erdeit, a lábánál fakadó vizeit adja, s az ember rátelepszik: kibányássza szénét és érceit, kivágja fáit, kutakkal csapolja meg a vizét, működben felépíti városait.

Miről szól ez a rész?

Ha alföldről hegyvidék felé igyekszik az ember, a dombság hullámain látva egyre fokozódik benne a vára-
kozás, hiszen a magaslatokban valamiféle titkot vél. Akad is titka a hegységnek bőven, de ha figyelmesen
szemléljük, nagy részük megfejthető. Láthatod majd, hogyan árulja el kialakulását és mélyének kincseit
a Kárpát-medence hegykoszorújának belső peremén az **Északi-középhegység** és a **Nyugati-peremvidék**,
illetve a medencébe nyugat felől „betolakodott” kőzetlemezdarab hátán a **Dunántúli-középhegyvidék**, s
a medencében képződött üledékekkel borított **Dunántúli-domb- és hegyvidék**. Megismerheted, hogy e tájak
erőforrásaival hogyan gazdálkodik a társadalom, hogyan veszi védelmébe a természeti és kulturális érté-
keket, vagy hogy éppen hogyan teszi azokat tönkre a Dunakanyarban, a Balaton és a Velencei-tó **üdülő-
övezetében**. Megismerheted e hegységi és dombsági tájak fő terményeit. Megértheted, miért kerültek
nehéz helyzetbe azok az **iparvidékek**, amelyek kőszénre és bauxitra alapozták gazdaságukat, valamint
hogy a „rövidlátó” tervezés, a nemzetközi piacok és a politikai viszonyok változásai hogyan járultak hozzá
az **iparvidékek és az ipari települések válságához**.

A DOMBOK ÉS A HEGYEK KINCSEI

A SZÁRMAZÁS NYOMAI A FELSZÍNEEN ÉS A MÉLYBEN

■ *Melyek a Kárpát-medencevidék 200 méter tengerszint feletti magasság fölé emelkedő tájai? Csoportosítsd azokat magasságuk szerint!*

■ *Mi jellemzi a dombosági és a közép-hegységi tájakat? Eleveítsd fel!*

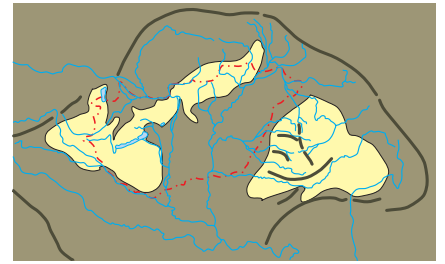
■ *Számítsd ki, hogy az ország területének hány százalékát adják a dombosági és a hegyvidéki tájak!*

■ *Keresd meg a térképen a hegységi tájak legmagasabb pontjait!*

■ *Lapozz vissza a Kárpát-medence szerkezet-domborzati térképéhez (100)! Milyen szerkezetűek a magyarországi hegységek?*

■ *Milyen folyamatok formálták ki hegységeinket? Mióta hasonlók a maihoz a Kárpát-medence domborzata?*

a **Dunántúli-középhegység** és az Északi-középhegység mészkővidéke (pl. Bükk, Aggteleki-karszt). Az Alpok, a Kárpátok és a Dinári-hegyvidék felgyűrődése során összepréselt kőzetek főleg a **Nyugati-peremvidéken** (pl. a Kőszegi-hegységben) bukkannak a felszínre, de a **Dunántúli-domb- és hegyvidék** is őrzi a gyűrődés emlékét a felszín alatt (234). Az **Északi-középhegység** nagy része viszont a Kárpátok képződését kísérő vulkáni folyamatok során jött létre. Ez tulajdonképpen az Északnyugati-Kárpátok legbelső vonulata. A hegységi tájak különböző eredete ma alig látszik, mert rögökre darabolódtak, **törésszerű gyűrthege-**

236. ábra. A Kárpát-medencét tagoló magaslatoz az ország területének csupán egynegyed részét foglalják el. Kapcsolatot teremtenek a környező magashegyvidékek és a belső alföldi tájak között.

gek. Erősen megkoptak, jelentős részük mindössze 500-600 méterrel magasodik a tenger szintje fölé, tehát dombvidéket vagy alacsony **középhegységeket** formáznak.

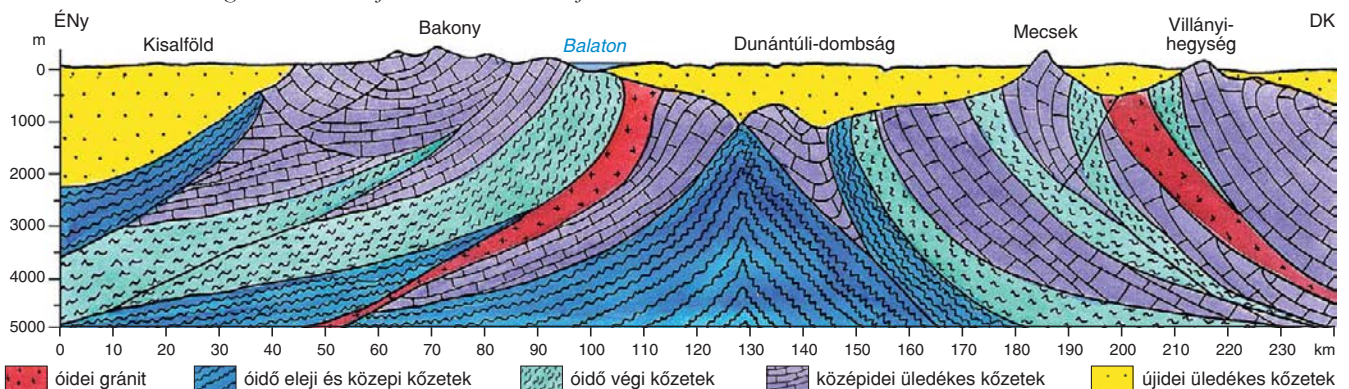
A nyugati és az északi hegyóriások rokonai

A Kárpát-medencevidék süllyedékterületét **dombvidékek** és **középhegység-vonulatok** tagolják. Kialakulásuk nem olyan egységes, mint az alföldeké. Az Afrikai-kőzetlemezdaráb Eurázsiai-kőzetlemezhez való ütközésének köszönhető, hogy **középidői üledékes kőzettömegek** (főleg mészkő és dolomit) nyomultak be a mai Kárpát-medence területére. Az Alpok mélyében lévő kőzetekkel vannak rokonságban. Az Alpok vidékéről mintegy 22 millió év alatt 450-500 km-t utaztak, amíg a mai helyükre kerültek. Belőlük épül fel

235. ábra. A Mátra a szicíliai Etnához hasonlító, hatalmas vulkán lebetett a harmadidőszakban. Ma 1000 m körüli magasságba emelkedő, hullámos gerincén van Magyarország legmagasabb pontja, a Kékes (1014 m) és a nem sokkal alacsonyabb Galya-tető (964 m).

234. ábra. A Dunántúl földtani szelvényén szinte látható a roppant préselő erők munkája. Az alpi származású középidői üledékes kőzetek a Dunántúli-középhegységben, a Mecsekben és a Villányi-hegységben „szorultak” a felszínre. A Dunántúli-domboság üledéktakarója alatt azonban rejtve maradtak.

A szállítószalagon érkezett mészkő hozománya

- *Hogyan keletkezik a mészkő?*
- *Melyek Európa legjelentősebb mészkőhegységei? Melyek hazánk mészkőhegységei? Felelevenítésükben segíthet az atlasz földszerkezeti térképe is.*
- *Kedvező-e az emberi letelepedés számára a mészkővidék? Indokold a választod többféleképpen!*
- *Milyen körülmények között keletkezik a bauxit?*

Hazánk legtöbb hegységének anyaga tengeri üledékekből képződött, **mészkőből** és **dolomitból** épülnek fel. Ezek a kőzetek nem a jelenlegi helyükön, és nem a mai körülmények között keletkeztek (86). Karsztosodásuk már a középidőben megkezdődött, és 200 millió év múltán is tart. Ez a folyamat a középidőben az Egyenlítő közelében zajlott, így jelentős mállással is együtt járt. Ezért a karsztos mélyedéseket **bauxit** töltötte ki, ami később a kőzetlemezek hátán utazva jelenlegi helyére, a Kárpát-medencébe került. Nagy telepei a Bakonyban (Fenyőfőn, Nyírádon, Halimbán, Szócön), a Vértesben (Iszkaszentgyörgyön, Kincsesbányán) és a Gerecse déli előterében (Nagyegyházán, Mányban) vannak, de nyomai a Villányi-

237. ábra. Marsbéli táj képe sejtik fel képzeletünkben, ha az elbagyott bauxit-külfejtéseket látjuk. A bakonybeli Nyírád szomszédságában lévő Darvastó egykori bányája 1971 óta természetvédelmi terület. A bauxit a triász időszakban képződött dolomit felszínének karsztos mélyedéseit töltötte ki. Bányászata ezért nehéz volt, hiszen a bauxitlencsékhöz nehéz volt hozzáférni, mert a közöttük lévő sok, ún. meddő kőzetet el kellett távolítani, illetve át kellett halmozni.

238. ábra. A Gerecsében már a rómaiak is fejtették a középidői (jura) mélytengerben keletkezett, vörös színű mészkövet, amely kiváló díszítőkö. Jól hasad, a színe pedig különlegesen szép a vágott és csiszolt felületeken.

hegységben, sőt a Cserhátban is felfedezhetők.

A karsztosodott területek szegények felszíni vizekben, hiszen azok a mélybe szívárognak, és ott gyűlnek össze. A **karsztvíz** fontos szerepet tölt be e tájak életében, hiszen **forrásaik** körül telepedhetett meg az ember. Számos településnév utal erre (pl. a Bakonyban Úrkút, Iharkút, a Gerecsében Csordakút, a Bükkben Bánkút). Amikor azonban a felszín alá rejtett bauxit-

kincs nagyarányú bányászatához hozzáláttak, kiderült, hogy a bauxitletelepeknek csupán egynegyed része van a karsztvíz szintje felett. Ezért a bányászatra veszélyt jelentő karsztvizet kiszivattyúzták. Ám így a települések egy része ivóvíz nélkül maradt, a tapolcai Tavas-barlang kiszáradt, a Hévízi-tó szintje leapadt. Ezért – bár a mészkőhegységek még kb. húsz évre elegendő, mintegy 60 millió tonna bauxitot rejtenek – a bányák nagy részét

239. ábra. Az úrkúti Csárda-hegy 1951 óta élvez védelmet. Halvány rózsaszín, jura időszerű mészkőve a kréta időszakban trópusi körülmények között karsztosodott. Mély üregei mangán-üledékeket rejtenek. A 20. század elején a felszíni mélyedésekből kifejtették az ércet, így a felszín ma ahhoz hasonlító, amilyen a jura elején, tehát 180 millió éve lehetett. 1935-től a hegy gyomrából, mélyműveléssel fejtették a mangánércet. Az 1990-es évek vége óta szünetel a bányászata.

az 1990-es évek elején bezárták. (Ma már csak a halimbai, fenyőfői és iszkaszentgyörgyi bánya működik.) Azonban az évmilliók során kialakult karsztvízáramlási rendszer már nem lehet eredeti formájába visszaállítani. A karsztos mélyedésekben **mangánérctelepek** is felhalmozódtak (a Bakonyban Úrkút környékén) (239). Bányászatiuk viszont azért akadozik, mert e vasőtűző anyag iránt ma nincs kereslet sem a hazai, sem a nemzetközi piacokon.

A vulkáni örökség

- Mely időszakban működött sok vulkán a Kárpát-medencevidéken?
- Mivel magyarázható, hogy egyszer andezites, máskor bazaltos láva került a felszínre?
- Melyek a jellegzetes vulkáni felszínformák? Miért nem láthatók már azok?

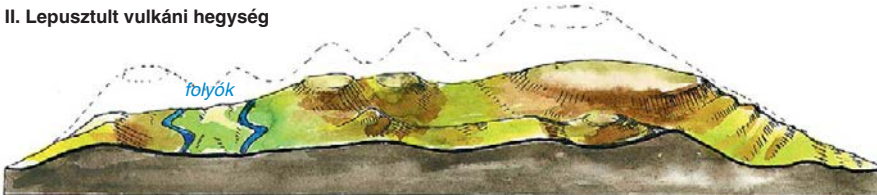
A harmadidőszaki kárpáti **andezites vulkanizmus** emlékét az Északi-középhegység tagjai őrzik. A Visegrádi-hegység, a Börzsöny és a Mátra legmagasabb csúcsainak környékén még felismerhetők a 14-16 millió éves **kráterperemek maradványai**.

240. ábra. Vulkáni hegységeink az évmilliók során lepusztultak és rögökre darabolódtak. Egyes rögök ki is emelkedtek, így ma azok viselik a legmagasabb csúcsokat. A hegylábak körül a lesiető hegyi patakok és folyók szétterítették a hordalékukat.

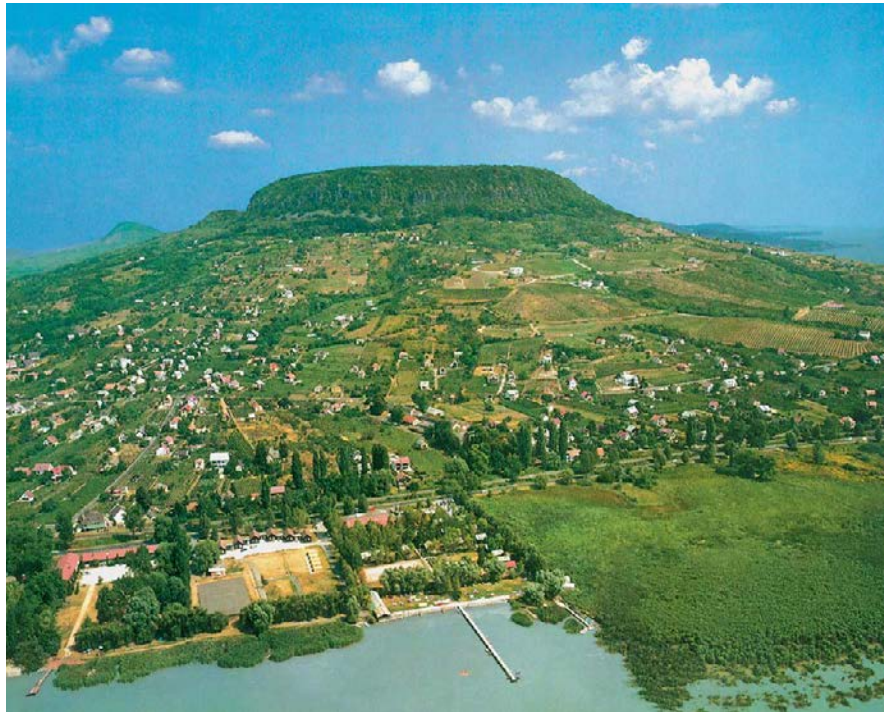
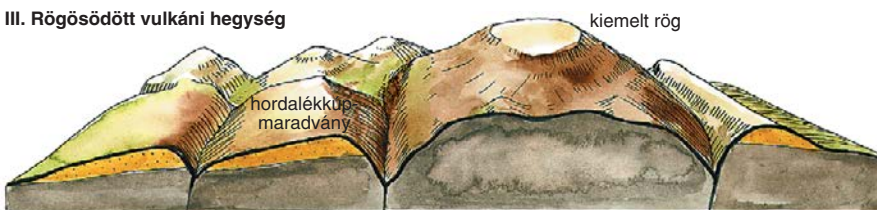
I. Vulkáni hegység

II. Lepusztult vulkáni hegység

III. Rögösödött vulkáni hegység

241. ábra. A Tapolcai-medence leglátványosabb vulkáni tanúhegye a koporsó formájú Badacsony. Teteje vad bazaltvidék, de szoknyáján szőlőparcellák sorakoznak. Lába szinte a Balatonba nyúlik, így üdülőtelepek foglalták el.

nyai. Az Eperjes–Tokaji-hegyvidéken ma már csak a kőzetanyag árulja el a kialakulás módját. A vulkáni hegységek az elmúlt évmilliók során lepusztultak és **rögökre darabolódtak** (240). Néhol az egykori hasadékokba benyomult lávaanyag

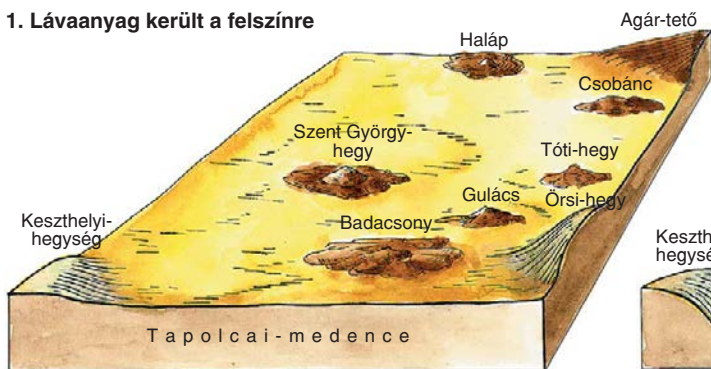
foszlányai taréjszerűen emelkednek környezetük fölé (pl. a Cserhátban a Szanda-hegy), hiszen az üledékanyag, amelybe hajdan benyomultak, körülöttük már lepusztult. Hasonlóan bukkantak elő a felszín alatt megrekedt andezit-testek is (pl. a Salgótarján mögött magasodó Karancs). A vulkáni működés során az **érctelésekben** arany-, ezüst- és rézérc vált ki. Ezeknek egykor bányásztelepülések (pl. Telkibánya, Nagybörzsöny, Gyöngyösoroszi, Recsk) köszönhették gazdagodásukat. A harmadidőszak végén és a negyedidőszakban már **bazaltos vulkanizmus** játszódtott le. Ha a láva hasadékokon át érte el a felszínt, akkor betakarta azt. Így lapos fennsík keletkezett (pl. a Medvesvidéken). A **Tapolcai-medencében** az ismétlődő vulkánkitörések során bazaltkúpok képződtek. Belőlük **bazaltsapkás tanúhegyek** formálódtak, mert a külső erőknek ellenálló bazalt körül az üledékes kőzetek már lepusztultak (pl. a Badacsony) (241). Miután a vulkánok már nem működtek, a **vulkáni utóműködés** nyomán **savanyú ásványvizek** keletkeztek, pl. a Mátrában (Csevice) és a Balaton-felvidéken.

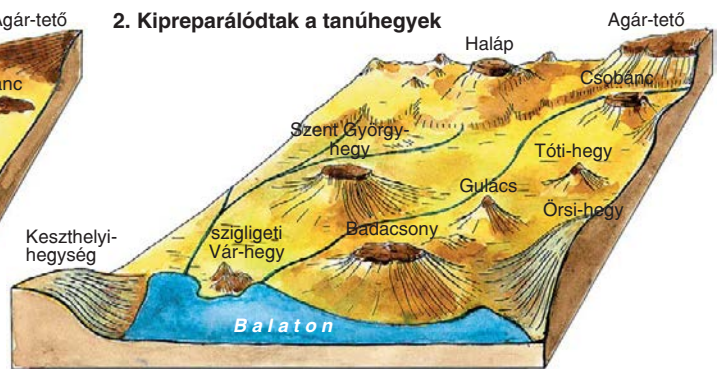

242. ábra. A felszínre ömlő egységes összetételű és sűrű láva hűlésekor zsugorodik, és benne batszőges repedéshálózat alakul ki, amely oszlopokká formálja a kőzetanyagot. Leggyakrabban a bazaltlávából keletkeznek oszlopok, amelyek azután gyakran fel is darabolódnak, mint ahogy a Tapolcai-medencében a Szent György-hegy (balra) vagy a Badacsony oldalában. Andezitlávából ritkábban keletkeznek, ezért is nevezetesek a Cserhátban lévő béri Nagy-hegy oldalában lapuló, ívelt oszlopok (jobbra).

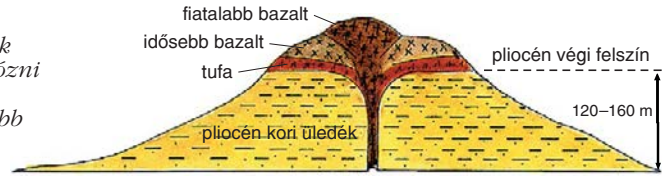
1. Lávaanyag került a felszínre

2. Kipreparálódtak a tanúhegyek

243. ábra. A Tapolcai-medence területén a pliocénben működő vulkánok a Pannon-tenger helyén maradt üledéktakaróra szórták a tufát és öntötték lavát (1). A külső erők kevésbé tudtak megbirkózni a kemény bazalttal, mint a körülöttük lévő homokos, agyagos laza üledékekkel. Ezért a bazaltsapkával védett hegyek egyre inkább környezetük fölé magasodtak (2), tanúskodván a táj pliocén végi magasságáról.

A vulkáni tanúhegy keresztmetszete

A Tihanyi-félszigeten a forró vizes oldatok átítatták a bazalttufát, és ennek nyomaként ma gejzirkúpok ékesítik a tájat.

- **Mondd el a tanúhegyek keletkezésének folyamatát a 243. ábra alapján!**
- **Próbáld meg homokasztalon modellezni a tanúhegyek kialakulását!**
- **Találjatok ki izgalmas történetet a tanúhegyek kialakulásáról, amelyben egy élőlény mesél!**
- **Keress tanúhegyeket a Tapolcai-medencében a Balaton-felvidék turista-térképén! Melyik formája hasonlít a Badacsonyra?**
- **Készítsd el a hazánk vulkáni hegységeit ábrázoló térképet! (Mf. 2/b.)**

Röghöz kötött lehetőségek

- **Mi a röghegység? Milyen a felszíne? Mikor darabolódtak rögökre a Kárpát-medence mai hegyvidékei?**
- **Hogyan keletkeznek általában a röghegységek? (Mf. 2/c.)**
- **Hol vannak hazánk kőszénlelőhelyei? Használj a domborzati térképet és a 99. ábrát is! Adj magyarázatot a kőszéntelepek elhelyezkedésére!**
- **Hol bányásznak építőiparban hasznosítható nyersanyagokat? Miért ott keletkeztek nagyobb mennyiségben?**

A Kárpát-medence belső, rögökre darabolódott hegyvidéke nem jelent különösebb akadályt a közle-

kedés számára, a **széles völgyek** jó átkelési lehetőséget biztosítanak. A települések nagy része a **tágas medencékben** és a hegységek lábánál fekszik. Nemcsak azért, mert itt fakadnak a források, és jó lehetőségek kínálkoznak a mezőgazdálkodásra, hanem azért is, mert bővelkednek ásványkincsekben. Közülük a **szénfélék** a legjelentősebbek. Az **energia** háromnegyed részét barna- és feketekőszénből hőerőművekben állították elő az 1980-as évekig (245). Mára azonban jelentőségük a korábbi egyharmadára zsugorodott, ezért **bányák sorát zárták be**. Nagymértékű kitermelés már csak a **külszíni lignitbányákban** (pl.

Visontán, Bükkábrányban) folyik (244). Így az ország „**energiatengelye**”, amely egykor a középhegységek szénmezőin húzódott, áthelyeződött az alföldi szénhidrogéntelepekre. Ezáltal a szénbányákra telepített nehézipari vidékek létalapjukat veszítették, és egy részük **válságtérséggé** vált.

■ **Ismerkedj meg a szénbányászat gondjaival a 28. szemelvény alapján! Beszéljétek meg, hogy milyen lehetőségek vannak a felszámolásukra!**

■ **Hol vannak a szénrel fűtött hőerőműveink? Következtess a térképről!**

■ **Hogyan lesz a kőszénből energia? Olvasd le a 245. ábráról!**

■ **Hogyan károsítja a környezet a szénbányászat és a szén hőerőműben való elégetése?**

■ **Hasonlítsd össze az energiatermelés különböző módjait a munkafüzet 5/b. feladatában!**

Kinek van erre energiája?

28

A szénbányászat az 1980-as évek második felében került súlyos válságba Magyarországon, noha problémáinak nagy része régebbi eredetű. Csakhogy ezeket az állam évtizedeken át elkendőzte azzal, hogy a termelés során keletkezett egyre nagyobb hiányokat kiegyenlítette. De hol is van a válság gyökere?

- A hazai szénmedencék geológiai jellemzői általában kedvezőtlenek, mert a vékony szénrétegeket törések szabdalják. Ezért a bányák biztonságos kiépítése drága, korszerű gépekkel nem művelhetők. Sok helyen a karsztvízszint alatt kellett megnyitni a tárnákat. Így ahhoz, hogy 1 tonna szénhez hozzájussanak, átlagosan 200 m³ vizet kell kiszivattyúzni. Emiatt a megtermelt energia egytizedét a bányászat emésztí fel.
- Az egy évszázada folyó bányászkozás következtében a jól hasznosítható széntelepek már kimerültek. Új bányák nyitására azonban nem kerülhet sor pénzühiány miatt, noha mintegy 4,2 milliárd tonna kitermelhető készletet rejtenek a medencék.
- A szénfélék fűtőértéke alacsony, viszont kén- és hamutartalmuk magas. Ezek az anyagok égéskor a levegőbe kerülnek, és komolyan károsítják a környezetet.
- A világpiacon nagyobb fűtőértékű szenet olcsóbban vásárolhatunk, mint amennyiért itthon, a gyengébb minőségű kitermeljük.
- A magyar gazdaság egyre kevesebb szenet igényel, mert az atomerőműben jóval olcsóbban termelhető energia.

245. ábra. A hőerőművekben előállított gőzzel turbinákat hajtanak meg, amelyek mozgási energiáját a generátor villamos energiává alakítja át. A szén elégetésekor azonban kén- és nitrogéntartalma a levegőbe jutna, ha a kiáramló füstöt nem szűrnék át filtereken.

244. ábra. A Mátra lábánál fekvő Visontán kb. 9 millió éves (pliocén) lignitet fejtenek a külszínen 30 éve. A telep keletre, a Bükkalján is folytatódik, és a bányászat is egyre inkább arra felé terjeszkedik. Még kb. 20 évre elegendő fűtőanyagot biztosíthat a Mátravidéki Erőműnek, ahová futószalagon kerül.

Visszatermesztetés a bányák felhagyása után

Az M3-as autópályán, a Mátra lábánál elhaladva, a visontai hatalmas bányasebeket, mögötte a 800 MW-os Mátrai Erőmű hűtőtornyait és kéményeit pillanthatjuk meg. Csak ekkor értjük meg, miért is változott olyan érdekesen a táj képe az előző 10-15 km-en. Fialat erdőpászták, magasra futtatott szőlők, gabonátáblák és kis parcellák váltották egymást, szinte egymás mellé helyezve az egykori bányaterület rendezésének lépéseit. Először betemetik a bányagödört a lignitrétegeket elválasztó és befedő, különböző minőségű üledékes kőzetekkel, majd 1-2 m vastag lignitporréteget borítanak rá, amelyet előzőleg műtrágyával kevernek össze. Ezen a keveréken néhány évig lucernát, rozst, zabot termesztenek, amit beszántanak a kifejlődő talajba. Az így visszanyert termőföldek egyes részeire szőlőt és gyümölcsösöket telepítenek, másokat hobbikertnek parcelláznak fel, ahol konyhakerti növényeket termesztenek. A Mátra lábánál kidolgozott visszatermesztelési eljárás világszabadalommá vált.

Érdeemes elolvasni!

GAZDÁLKODÁS A SZERÉNY FÜGGŐLEGES ÖVEZETESSÉGGEL

■ *Hol és miért alakul ki a függőleges földrajzi övezetesség?*

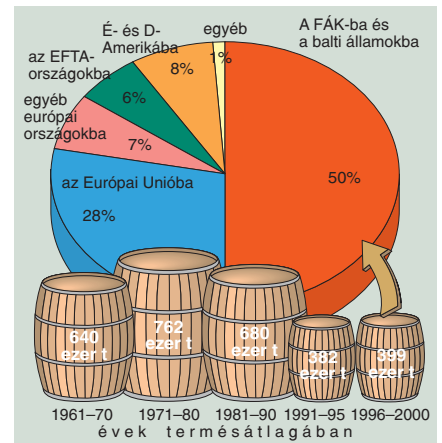
■ *Mely növényzeti övekbe nyúlnak középhegységi és dombosági tájaink? Miféle gazdálkodásra adnak lehetőséget?*

■ *Ismerd meg a 29. szemelvényből, hogyan használta fel hajdan a nép a hegyvidéki erdők kincseit!*

A Kárpát-medence belsejében a kis magasságkülönbségek miatt csak mérsékeltén érvényesül a függőleges földrajzi övezetesség. Ezt legszebben a természetes növénytakaró mutatja. A nedves kontinentális éghajlatú északnyugati-nyugati ország-részben már 200 m tengerszint feletti magasságban, míg az Északi-középhegységben csak 500 m fölött díszlenek **zárt tölgyerdők**. Hajdan a bőven termő makkon kondások nevelték sertéseiket. Az erdőv alatti területet már művelésbe fogták, természetes növénytakaróját kiirtották. A hegyek déli lejtőin az Árpád-kor óta folyik **szőlőművelés**, itt alakultak ki **történeti borvidékeink** (249). A borkereskedelemnek városok, pl. **Eger, Gyöngyös, Tokaj** (247) és Sopron köszönhették gazdagságukat. 100-200 m-rel magasabban, a bükkösökben és a fenyvesekben már ritkán telepedett meg az ember. Az erdők **faanyagát** tüzelőként és építőanyagként egyaránt használta. A hegyvidéki tájakon az **erdőgazdálkodás** a

legjellegzetesebb hagyományos gazdálkodási mód. A hegyvidék tiszta levegője és nyugalma miatt **üdültelepek** jöttek létre (pl. **Galyatetőn**, Mátaraházán, Sopronban). Az **üveggyárak**, a **finomkerámiát** és **porcelánt** előállító kis műhelyek is az erdős hegyvidékeken létesültek, ott, ahol nyersanyagukat (a kvarchomokot, az agyagot és a kaolint) bányásszák.

246. ábra. Az egyre kisebb mennyiségben termelt bor jelentős része még mindig a volt Szovjetunió piacain talál vevőre.

247. ábra. „Elmegy Tarcalra, a magas »Szarvas-hegyre«, / Mily gyönyörrel néz le Tokaj vidékre, / Nemes bor terem itt, minőt más föld nem ad, / Majd megadja Tarcal, Tokaj, Tolcsva meg Mád.” Így dicsőítette a 18. század végi történelírás Hegyalja borát. A borvidék történelmi központja Tokaj.

■ *Figyeld meg a 249. ábrán, hogy hol alakultak ki Magyarország történeti borvidékei! Miért ott? (Mf. 7/b.)*

■ *Olvasd le a 246. ábráról, hogyan változott a bortermelés mennyisége az elmúlt évtizedekben! Mi lehet az oka?*

Az erdő terített asztalánál

29

Az Eperjes-Tokaji-hegyvidék belső tájait egykor sűrű, zárt erdő borította, ezért csak a 18. századtól népesedett be. Lakóinak megélhetését az erdei munkák: a faszénégetés, a hamuzsírfozós és az üveggyártás adta. A termőföld kevés volt, azt is az uradalmak vagy faluközösségek tulajdonában lévő erdő kiirtásával szerezték. A kivágandó erdőterületről sorshúzással döntöttek. A kivágott egyenes fát szerfának, a görbét ölfaként, tüzelésre használták. Szekerekre rakva vitték a szomszédos Alföld peremére, Sátoraljaújhely piacán gabonára cserélték. A föld megművelése igen nehéz volt. A talaj könnyen lehordódott a lejtőkről, vagy vaddisznók túrták ki a fejlődő növényeket. Így a hegyvidék lakói mindent felhasználtak és felhasználnak ma is, amit az erdő ad. Az erdei gyümölcsök és a vadon termő növények is megtalálhatók asztalukon. A csipkebogyó, a málna, a szeder, de a som és a bodza terméséből is lekvár készül. A hársfa, a bodza és a kamilla virágából teát főznek. A gombákat szárítva vagy aszalva tartósítják, hogy azután egész évben levesként, fasiozottként, nyáron sütvé vagy savanyúságként fogyasszák el. A vadhúst tartósítják is: csalánlevélbe csomagolva, földbe ástott gödörben.

248. ábra. Az erdőhöz kötött hagyományos foglalkozás a faszénégetés, amelyet a betelepült szlovákok honosítottak meg a Bükkben. Így biztosították az üvegolvasztás, a vasgyártás tüzelőanyagát.

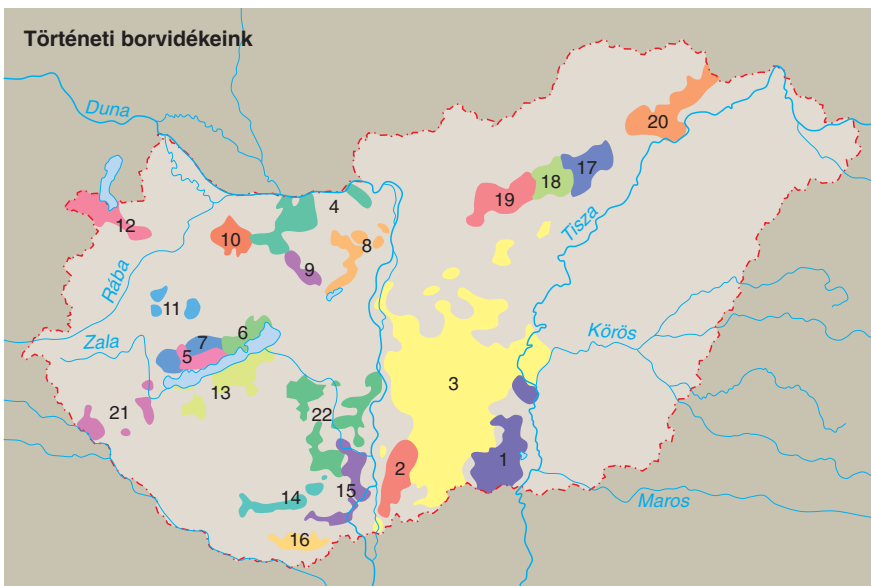

Érdemes elolvasni!

„Csordul a hegynek bora, tüze, vére”

Mondták régen, a magyar ember két dologra büszke: a lovára és a borára. Talán azért, mert a ló életének legfőbb társa volt, a bor pedig olyan terméke, amelyben megmutathatta szakértelmét. A szőlőtermesztésnek a római korig visszanyúló hagyományai vannak a Kárpát-medencében, hiszen a természeti adottságok kiváló lehetőségeket kínálnak. A nagy napfénytartam és a magas hőösszeg, a „vénasszonyok nyara” magas cukorfokú szőlőt érlel a hegyek szoknyáin, különösen, ha azok délre tekintenek. Hát még akkor, ha a vulkáni kőzetek málladékán terem a szőlő. Főként ilyen tájakon fejlődtek ki **történelmi borvidékeink**, amelyeken a helyi földrajzi adottságokat és a termelési tapasztalatokat kihasználva más-más szőlőfajtákból készülnek jellegzetes boraik. Az egri, a szekszárdi, a villányi és a soproni lejtőkön főként vörösborokat adó szőlőket művelnek. A legkülönösebb bor azonban a Hegyalján kerül a hordókba. Itt ugyanis a zamatos, illatos hárslevelű és furmint szőlőket termesztik, amelyek cukortartalma a 20%-ot is meghaladhatja. A késői érésű bogyókon egy rothadást okozó nemespenészgomba-faj telepszik meg, ami a szőlőszemek aszúsodását okozza. A kiválogatott aszúsodott szemekből 1650 óta aszúbor készül. Ha az aszús fűrtöket nem különítik el a többtől, akkor szamorodni bor lesz belőlük.

249. ábra. A magyar bortermelés szeretné visszabódítani a hagyományos, igényes európai piacokat. Ennek érdekében a történelmi borvidékeken báború előtti mintára a bortermeléssel foglalkozó települések termelői és felvásárlói kiépítik a borok eredetét tanúsító érdekvédelmi rendszert, a hegyközségeket.

1. Csongrádi	11. Somlói
2. Hajós-Bajai	12. Soproni
3. Kunsági	13. Balatonboglári
4. Ászár-Neszmélyi	14. Mecsek-aljai
5. Badacsonyi	15. Szekszárdi
6. Balatonfüred-Csepaki	16. Villányi
7. Balatonfelvidéki	17. Bükk-aljai
8. Etyeki-Budavideki	18. Egri
9. Móri	19. Mátra-aljai
10. Pannonhalmi-Sokoróaljai	20. Tokaj-hegyaljai
	21. Balatonmelléki
	22. Tolnai

■ Mivel foglalkozik az erdőgazdaság? Megtudod a 30. szemelvényből. Rögzítsd a tudnivalókat! (Mf. 7/c.)

■ Keresd meg a térképen, hogy hová telepedtek a fa- és papíripari üzemek a középhegységekben!

■ Olvasd le a közigazgatási térképről, hogy hol vannak a legnagyobb üveg-, kerámia- és porcelánipari központok!

250. ábra. A fenyődugványokat nagy csemetekertekben magról nevelik.

Erdőgazdálkodás a betyárok egykori birodalmában

30

Az erdőben a jövő záloga – tartja egy régi mondás. Könnyen beláthatjuk igazságát, ha belegondolunk abba, hogy a kitermelt erdő helyén mily soká lesz újra „használható” erdő: nemes nyáras 20-25, fenyves 60-80, bükk- és tölgyerdő 80-120 év múlva. Éppen ezért az erdőgazdaságoknak átgondolt tervek alapján kell gondoskodniuk a kivágott fák utánpótlásáról. A teljesen letermelt erdő helyén – az ún. tarvágás után – vagy magról nevelik fel az új csemetéket (pl. a bükkerdőkben), vagy a fák tuskójából, gyökeréből kihajtó sarjakból (pl. a tölgyesekben és a gyertyánosokban). A fenyőerdőt dugványokkal újítják fel. A fakitermelés hulladéka (pl. fakéreg, fűrészpor, faapríték) sok szerves anyagot tartalmaz, ezért egy részét az erdő alján elteretetik, más részét komposztálják vagy tüzelőnek adják el. Az erdő ajándékait: a vadon termelt gyümölcsöket, a gombákat, a gyantát, a cserzőanyagokat vagy a vadhúst is az erdőgazdaságok gyűjtik össze és értékesítik. Az erdők azonban nemcsak tüzelőt és ipari nyersanyagot adnak, hanem kiránduló- és pihenőhelyek is. Fenntartásuk és védelmük külön gondoskodást kíván.

TARTALOM

I. RÉSZ. A SOKSZÍNŰ KÖZÉP-EURÓPA

Miről szól ez a rész?	6
Különböző világok síkon és rögökön	7
A természet kínálta lehetőségek	7
A történelmi sorsforduló nyertesei és vesztesei	10
Az unió tartópillére, Németország	12
Az egész világgal kereskedő gazdasági nagyhatalom	12
Gyengélkedő, lábadozó és viruló országrészek	14
Gazdasági sorsfordulók Európa közepén	18
Medenceország Közép-Európa szívében	18
Nyugatra és keletre is nyitott lengyel kapuk	20
Sorsközösség a Balti-tenger mellett	23
A közép-európai magashegységek vonzásában	25
Európa kanyargó gerincén	25
A hegyvidéki sors	27
Boldogulás alpi környezetben	30
A gazdaság ereje az emberben rejtőzik	30
A fejlődés kárpáti útvesztői	34
Kényszerű szomszédság vagy együttműködés	34
Útkeresés a lehetőségek földjén	36

II. RÉSZ. ÉLET A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

Miről szól ez a rész?	40
Nyitott határok a zárt medencében	41
A medence földjének története	42
A kincses medence évmilliói	42
A tájba rejtett múlt és jövő	47
A medence mindenbe beleszól	49
A nagyhatású találkozások földje	49
Honalapítók medencénézőben	51
A tájformálás évszázadai	53
Kultúrpuszta a „tarkaerdő” helyén	53
Küzdelem a víz ellen és a vízért	55
Nehezen szerzett, könnyen veszített termőföldek	61
Változó megélhetés és átalakuló otthon	62
Az otthont teremtő mezőgazdaság	62
A fekvés megszabja a gazdasági esélyeket	65
Az elhatalmasodó városodás	69

A népesség régi és új keletű gondjai	72
Népek összeolvadása és együttélése	72
A népesedési válsághoz vezető út	75
Miből élünk? Hogyan élünk?	77
A megélhetés változó esélyei	77
A nemzetközi környezettel változó szereposztás	78

III. RÉSZ. ALFÖLDI TÁJAK A HEGYLÁNCOK MENEDÉKÉBEN

Miről szól ez a rész?	82
Védett kultúrtáj – félreismert ősi táj	83
A Duna és a Tisza kalandozásának nyomában	83
A múlt emlékeinek védelmében	84
Az Alföld hagyományos „hivatása”	86
Zöldség- és gyümölcskertek a hordalékkúpokon	86
Gabonatóblák a löszvidékeken	89
Öntözéses gazdálkodás az árterületeken	92
Az iparosított Alföld	93
„Vegykonyha” a szénhidrogénmezők felett	93
Iparágak a folyóvíz vonzásában	96
Iparosítás a munkaerő csábításában	98
Nyugatra nyílik a Kisalföld kapuja	100
Hús és tej a nedves hordalékkúpról	100
Virágzó iparvidék a nyugat vonzásában	103

IV. RÉSZ. A MEDENCE MAGASLATAI

Miről szól ez a rész?	106
A dombok és a hegyek kincsei	107
A származás nyomai a felszínen és a mélyben	107
Gazdálkodás a szerény függőleges övezetességgel	112
Életmódváltás a magashegységek lealacsonyodó lábain	114
A medence nyugati szegélye elzár és összeköt	114
Remény és reménytelenség az Északi-középhegységben ...	117
Gazdasági élet a medence üledékes vonulatain	123
Az iparosodásra ítélt Dunántúli-középhegyvidék	123
Sokrétű, mértékletes gazdaság a dombvidéken	127
Az elfáradt üdülőövezet	129

V. RÉSZ. A FŐVÁROS HATÁROKON TÚLNYÚLÓ KARJAI

Miről szól ez a rész?	132
Világváros alföld és hegyvidék találkozásában	133
A két évezredes növekedés	133
Az óriás megingott hatalma	138
Változó kapcsolattartás kívül-belül	142
Nem mindegy, hogy hol vagyunk	142
Kereskedés Európával és a világgal	147

